

щому Сенату, распоряжения и постановление Совета Министров и др. - В IV-х т. - Т. IV. - Петроград, 1916. - 785 с.

14. Высочайше утвержденное положение Совета министров о допущении лиц женского пола и малолетних, не достигших пятнадцатилетнего возраста, к ночным и подземным работам на каменноугольных коях Европейской России от 9.03.1915 г. // Собрание узаконений. - 1915. - № 90.

15. Высочайше утвержденное положение Совета министров о ночной и предпраздничной работе на фабрич-

но-заводских, горных и горнозаводских предприятиях, производящих необходимые для военных нужд предметы от 19.10.1915 г. // Собрание узаконений. - 1915. - № 311.

16. Приказ министра путей сообщения о допущении кочегаров на судах, плавающих по внутренним водным путям, в возрасте не моложе 14 лет // Собрание узаконений. - 1916. - № 134.

Надійшла до редколегії 05.12.2005

ХОЛОД Ю.А. СОЦИАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

На основании законодательного материала исследуются мероприятия царского правительства в социальной сфере в чрезвычайных условиях Первой мировой войны; рассматривается деятельность разных благотворительных организаций, созданных под эгидой членов царской фамилии. Анализируется система государственной помощи для некоторых категорий населения; освещается политика правительства в отношении детской беспризорности.

HOLOD JU.A. SOCIAL'S LEGISLATION OF RUSSIAN EMPIRE DURING THE FIRST WORLD WAR

On the basis of a legislative material actions of imperial government in social sphere in extreme conditions of the First World War are investigated; activity different charitable organizations created under aegis members of an imperial surname is considered. The system of the state help for some categories of the population is analyzed; policy of the government is shined concerning children's homelessness.

Д.А. ШИГАЛЬ

Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

УДК (470)343.161:347.995“1864”

СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ МИРОВИХ СУДІВ, СТВОРЕНИХ ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 Р., У РІЗНИХ РЕГІОНАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ¹

Аналізуються причини створення такої системи мирових судів, яка була представлена за Судовими статутами 1864 р. Виявляються особливості в організації мирових судів у різних регіонах Російської імперії, досліджуються причини цих розбіжностей, проводиться порівняльний аналіз особливостей організації мирової юстиції на деяких територіях Росії.

Успішне реформування сучасної судової системи України об'єктивно неможливе без ретельного вивчення усіх найголовніших аспектів організації та діяльності мирових судів, введених за судовою реформою 1864 р. Справа у тому, що інститут мирових судів, який було створено в Російській імперії у середині ХІХ ст., являє сьогодні для українського законодавця досить унікальну можливість адекватно та у відповідності з історичним

досвідом провести необхідне реформування місцевого судоустрою та судочинства. Наприклад, правильна відповідь на такі питання, як принципи побудови місцевих судів в Україні, система та порядок їх формування може бути дана лише після дослідження відповідних особливостей мирового суду, створеного у 1864 р. На жаль, незважаючи на стрімке збільшення уваги з боку істориків-правознавців до проблеми мирової юстиції, деякі питання організації та функціонування мирових судів до сих пір так і не отримали свого з'ясування. Одне з них стосується, зокрема, особливостей організації мирового суду у ряді

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: докт. юрид. наук Страхов М.М. (НЮАУ).

регіонів Російської імперії.

Слід відзначити, що зазначену проблему досліджували такі дореволюційні та радянські вчені, як Є.В. Васьковський [1], Б.В. Віленський [2], П. Іфлянд [3], Є. Карцев [4], С.П. Мокринський [5], А. Еленбоген [6], Г. Юркевич [7] та ін. Але разом із тим, незважаючи на наявність уваги з боку вчених-істориків до особливостей організації мирової юстиції в Польщі, Закавказзі, українських губерніях тощо, порівняльний аналіз цих особливостей ще й досі відсутній. Саме цією обставиною зумовлюється мета даної наукової статті – дати комплексне висвітлення специфіки організації мирових судів у ряді регіонів Російської імперії. Наукова новизна полягає у дослідженні тих прецедентів облаштування мирового суду, котрі виходили за рамки конструкції, встановленої судовими статутами 1864 р., а також з'ясування причин, що призвели до розбіжностей в організації мирової юстиції у ряді регіонів Російської імперії.

Як відомо, запроваджуючи у другій половині XIX ст. мировий суд, царський уряд тим самим планував вирішити низку специфічних завдань. По-перше, дати населенню швидке та якісне правосуддя; по-друге, розвантажити загальні суди; по-третє, покращити ефективність поліції шляхом звільнення її від здійснення суто судових функцій. Відповідно до цих завдань й будувалася система мирових судів, яка повинна була забезпечувати як їх автономність від окружних судів, так і надавати інституту мирових суддів цілісності та внутрішньої погодженості. Одержавши ретельно продуману структуру з трьох інстанцій [1, с.36-37], мирові суди мали стати дієвим засобом втілення засад та принципів демократичного судочинства у місцеве життя, сприяти здійсненню справді гуманного правосуддя (рис.1).

Рисунок 1 - Система мирових судів у Російській імперії за судовою реформою 1864 р.

Але слід відзначити, що така система мирових судів існувала далеко не у всіх регіонах Російської імперії. У деяких місцевостях здійснення судової реформи мало обмежений характер, обумовлений, перш за все, політикою царської Росії. Саме завдяки цій політиці в Польщі, Закавказзі, в Архангельській губернії, Сибірі та Азіатській Росії² загальноприйнята для всієї держави система миро-

вих судів зазнала істотних змін [1, с.37]. Значні розбіжності в організації мирового суду були й між лівобережними та правобережними українськими губерніями.

Так, на території Польщі головні відмінності в організації системи мирових судів виразилися у Положенні від 19.02.1875 р. про введення у цьому краї судової реформи. Найбільш значущими з них були: розподіл «нижчої юрисдикції» між мировими та гминними судами [8, ст.463], відсутність такого обов'язкового за Судовими статутами 1864 р. елемента мирової юстиції, як почесні мирові судді [8, ст.474], призначення голови з'їзду мирових суддів міністром юстиції тощо [8, ст.505; 2, с.210-214, 4, с.62-67; 7, с.454-457, 476-483; 9, с.19-46].

Таким чином, згідно до Положення від 19.02.1875 р. першу інстанцію місцевих судових установ в Польському краї становили мирові та гминні суди [8, ст.463]. Наявність у цьому регіоні таких двох, досить різних за своїм правовим статутом, ланок місцевої юстиції пояснюється тим, що запроваджувана в Польщі політика русифікації не могла бути здійснена одночасно, тим більше, що цей край був досить нестабільним внаслідок розгортання національно-визвольного руху. Тому при введенні тут судової реформи було визнано доцільним зберегти деякі правові традиції польського народу, в тому числі й гминні суди. У звіті міністерства юстиції за 1872-1881 рр. з цього приводу зазначалося, що оскільки «перетворення краю не може бути доведено до кінця одним лише безпосереднім впливом руських адміністративних діячів, уряд дав самобутнє значення чисто народній установі всестанової гмини...» [5, с.5]. Показово, що мирові та гминні суди мали майже однакову компетенцію з розгляду цивільних й кримінальних справ.

Існуючі на території Польщі гминні суди мали багато розбіжностей з новими мировими судами. Наприклад, гминні судді обиралися місцевим населенням [8, ст.477], на відміну від мирових, які в цьому краї призначалися міністром юстиції [8, ст.505]; розгляд справ у гминних судах здійснювався на колегіальних началах [8, ст.490] – мирові ж судді вирішували справи одноособово [8, ст.509]; гминні суди діяли у сільській місцевості [8, ст.468] – мирові функціонували у містах [8, ст.472; 7, с.454-457; 9, с.19-43].

Певної специфіки набувала й організація самих мирових судів першої інстанції. Наприклад, почесні мирові судді на території Польщі взагалі не передбачалися [8, ст.474]. Оскільки почесними мировими суддями за Судовими статутами фактично могли стати лише заможні та впливові особи, то при поширенні цього правила на Польський край виникла б небезпека того, що почесними суддями ставали переважно великі польські землевласники. А це було небажаним для політичних інтересів царської Росії у цьому регіоні.

З'їзди мирових суддів як друга інстанція також мали багато відмінностей у своїй структурі порівняно з мировими з'їздами по імперії у цілому. По-перше, до складу мирових з'їздів входили у рівній кількості як мирові, так й

кандська, Ферганська, Семиреченська, Закаспійська, Акмолинська, Семіпалатинська, Уральська та Тургайська губернії. Азіатська Росія мала й іншу назву – Туркестанський край та Степові області.

² Так звану Азіатську Росію складала Сирдар'їнська, Самар-

гминні судді [8, ст.ст.475, 517]. По-друге, голова з'їзду у Царстві Польському призначався міністром юстиції з осіб руського походження та не користувався правом незмінюваності [8, ст.505]. І, по-третє, голова з'їзду, входячи до складу колегії й беручи участь у вирішенні справ, не мав власної дільниці та не виконував суддівські обов'язки дільничного судді. Характерно й те, що голова з'їзду здійснював ряд специфічних функцій, зокрема, провадив постійні ревізії гминних судів [8, ст.499], визначав чергу участі мирових та гминних суддів у засіданнях з'їзду [8, ст.517], а також розпоряджався про здійснення одним з наявних мирових суддів обов'язків тимчасово відсутнього [8, ст.509; 7, с.475-483, 9, с.43-45].

Таким чином, у Польському краї голова мирового з'їзду був наділений набагато більшим обсягом влади стосовно місцевих судів першої інстанції, ніж це було по Росії взагалі. З цього приводу сучасник зазначав, що «спираючись на свій безсумнівний та наданий самим законом авторитет по відношенню до інших членів колегії...», голови мирових з'їздів у Варшавському судовому окрузі робляться фактично начальниками усіх осіб, котрі входять до складу мирового округу» [9, с.43]. Найближчим наслідком такого стану справ стала всебічна залежність гминних судів від голови з'їзду, а самі гминні суди фактично перетворилися на декорацію, за допомогою якої царський уряд проводив політику русифікації й уніфікації краю (рис. 2).

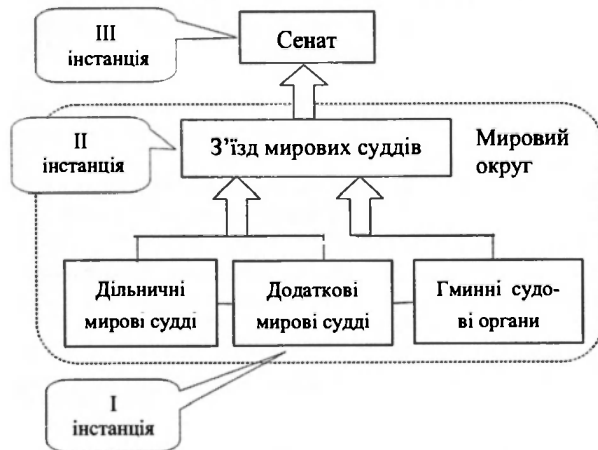

Рисунок 2 - Система мирових судів на території Польщі

Іншим чином систему мирових судів було організовано також у Закавказзі (рис.3), де першу інстанцію мирових судів становили як дільничні й почесні мирові судді, так і їх помічники [8, ст.ст.445, 446]. Другою інстанцією замість з'їздів мирових суддів було зроблено окружні суди [8, ст.452]. Третьою інстанцією стали судові палати. Слід відзначити, що заснування у Закавказзі помічників мирових суддів було викликане досить «своєрідною постановкою у цьому краї мирового інституту» [10, с.339], відповідно до якої мирові судді, окрім судового розгляду, повинні були здійснювати й функції судових слідчих [8, ст.449]. Саме для розвантаження суддів і були створені їх помічники, які займалися попереднім розслідуванням справ. Окрім того, на помічників могли покладатися й обов'язки мирового розбору справ [8, ст.446].

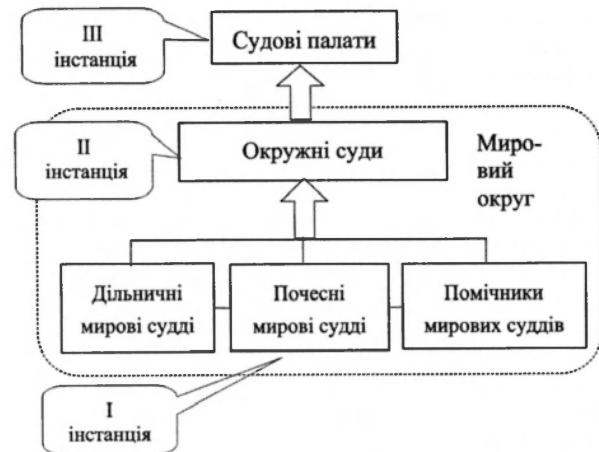

Рисунок 3 - Система мирових судів на території Закавказзя

Такий устрій мирових судів, так само як і у Польщі, переслідував певні цілі, зокрема позбавлення мирової юстиції автономного статусу шляхом її введення до системи окружних судів. Внаслідок цього мирові суди позбавлялися свого самобутнього значення й ставали типовими судовими органами, цілком підпорядкованими та залежними від волі вищих посадових осіб судового відомства.

Така ж організація мирової юстиції була й у Сибірі та Азіатській Росії, за винятком того, що тут не було помічників мирових суддів, а що стосується Архангельської губернії, то тут функції з'їздів мирових суддів замість окружних судів тимчасово було покладено на судові палати; вищою ж інстанцією залишився сенат [8, ст.616].

Варто відзначити, що окрім політичного підґрунтя така система мирових судів була зумовлена ще й природно-географічними умовами. «При великих просторах й величезних дільницях», відзначав сучасник, не можна було й думати про утворення в Архангельській губернії, Сибірі та Азіатській Росії з'їздів мирових суддів «у тому виді, в якому вони були представлені по Судовим статутам 1864 р.». У пояснювальній записці товариша міністра юстиції П.М. Бутовського вказувалося, що «деякі округи Сибірі за простором перевершують внутрішні губернії Росії, внаслідок чого дільничні судді для відвідування з'їздів вимушені були б проводити більшу частину часу в постійних роз'їздах», – саме тому обов'язки мирових з'їздів визнано необхідним покласти на окружні суди [8]³. Інший сучасник судової реформи зазначав, що «пересування мирових суддів по дільницях Архангельської губернії вимагає від них не тільки фізичного здоров'я та значного запасу енергії, але нерідко відваги й презирства до життя» [6, с.35, 37]. На підтвердження цього можна навести ситуацію, що склалася з мировим суддею 2-ї дільниці Печорського повіту, коли йому доповіли, що у тундрі в п'ятиста верстах від місця його проживання здійснено вбивство. Мировий суддя з приставом, лікарем та понятими найняв сорок оленів й негайно вийшов до місця вчинення злочину. Але проїхавши двісті верст, вимушений був скласти протокол про те, що далі їхати неможливо, оскільки внаслідок рихлого снігу

³ Роз'яснення до ст.635.

олени провалюються й подальше пересування поєднане з небезпекою для життя. Труп вбитої людини було знайдено у тундрі лише через два тижні промисловцями, які проїжджали по цій місцевості [6, с.36-41].

По-іншому, аніж те передбачалося загальними положеннями Судових статутів 1864 р., відбувалася організація мирових судів і в деяких українських губерніях. Наприклад, на території Правобережної України (Київська, Волинська та Подільська губернії) мирові судді призначалися від уряду. Голова з'їзду мирових суддів на Правобережжі також був призначуваною особою. З цього приводу міністр юстиції гр. Пален у своїй Записці вказував, що «призначення мирових суддів від уряду вже допущено Судовими Статутами, й що вигоди мирового суду полягають не тільки у способі обрання мирових суддів, але, найголовнішим чином, у порядку їхньої діяльності». І продовжував: «Замінюючи нинішнє, діюче на воєнному стані управління, й насаджуючи строгу легальність та повагу до закону, мирові судді будуть могутнім органом русифікації цього краю й здійснять саме істотне сприяння до приведення краю у спокійно нормальний стан» [5, с.4]. Звичайно, що шляхом призначення мирових суддів у Київській, Волинській та Подільській українських губерніях, царський уряд проводив стосовно населення цих територій визначену ще задовго до судової реформи 1864 р. політику. Суть цієї політики полягала, перш за все, у збереженні в складі Російської імперії привласнених тим або іншим шляхом територій інших держав, в уніфікації й русифікації національного життя народів, що мешкали на них, в услякому обмеженні на цих територіях дії запроваджуваних в цілому по імперії демократичних заходів. Як видно, ця політика не обминула й здійснення судової реформи.

Підсумовуючи все вищесказане, варто зазначити, що вивчення судової реформи 1864 р. не можна обмежувати певними територіальними рамками, або ж сферою дії того чи іншого її нормативного акту. Нововведення цієї, безсумнівно, найважливішої реформи XIX ст., будь-то мировий суд, суд присяжних, адвокатура тощо повинні сприйматися тільки комплексно, - лише так можна досягти вивіреного та дійсно достовірного знання про той або інший судовий інститут, уникнути можливих помилок. Цю стосується інституту мирових суддів, то він цікавий саме тим, що у

межах усього однієї держави – Російської імперії – він став втіленням самих різноманітних способів побудови місцевого суду, починаючи від виборності та автономності мирових судів й закінчуючи залежністю і підпорядкованістю мирових суддів вищій посадовій особі судового відомства. Саме з цієї точки зору інститут мирових суддів має бути об'єктом самої прискіпливої уваги як з боку вчених-істориків, так і українського законодавця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васьковский Е.В. Курс гражданского процесса. – М.: Тип. т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1913. –691+12 с.
2. Виленский Б.В. Судебная реформа и контрреформа в России. –Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1969.–400 с.
3. Ифлянд П. Апелляционная инстанция суда в области мировой юстиции на Северном Кавказе и в Закавказском крае // Журнал Министерства юстиции. –1896. – № 4. –С.198-205.
4. Карцев Е. Мировая юстиция в царстве Польском и гминные суды // Журнал гражданского и уголовного права. –1882. –№ 4. –С.57-86.
5. Мокринский С.П. Выборный мировой суд. –Пг.: Сенат. тип., 1914. –66 с.
6. Элленбоген А. Мировой суд в Архангельской губернии // Журнал гражданского и уголовного права. – 1893. –№ 8. –С.33-44.
7. Юркевич Гр. Мировые и гминные суды в Царстве Польском // Юридический вестник. –1881. –№11. –С.454-491.
8. Особенные учреждения судебных установлений // Учреждение судебных установлений. –СПб.: Сенат. тип., 1910. –Ч.2. –С.429-555.
9. К.Т. Мировая юстиция в царстве Польском // Журнал гражданского и уголовного права. –1892. –№ 3. – С.19-46.
10. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. –СПб.: Тип. т-ва «Общественная польза», 1912. –Т.I –XII. –566 с.

Надійшла до редколегії 26.01.2006

ШИГАЛЬ Д.А. СПЕЦИФИКА ОРГАНИЗАЦИИ МИРОВЫХ СУДОВ, СОЗДАНЫХ ПО СУДЕБНОЙ РЕФОРМЕ 1864 Г., В РАЗНЫХ РЕГИОНАХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

Анализируются причины создания такой системы мировых судов, которая была представлена по Судовым статутам 1864 г. Выявляются особенности в организации мировых судов в разных регионах Российской империи, исследуются причины этих несоответствий. С помощью удобных схем проводится сравнительный анализ особенностей организации мировой юстиции на некоторых территориях России.

SHIGAL' D.A. SPECIFICITY ORGANIZATION OF THE GLOBAL COURTS CREATED ON JUDICIAL REFORM ON 1864, IN DIFFERENT REGIONS OF RUSSIAN EMPIRE

The reasons creation of such system of global courts which was submitted under courts statutes of 1864 is analyzed. Features in the organization of global courts in different regions of Russian empire come to light; the reasons of these discrepancies are investigated. With the help of convenient circuits the comparative analysis of features of the organization global justice in some territories of Russia will be carried out.

Статті журналу *“Право і безпека”* реферуються
в Українському реферативному журналі *“Джерело”*